

NEKA SOCIOLOŠKA OBILJEŽJA POPULACIJE S ISKUSTVOM RATNE TRAUME

Mladen Knežević
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studijski centar socijalnog rada

Izvorni znanstveni članak
UDK 325.254:316.27(497.5)
Primljeno: studeni, 1996.

Prikazuju se stanovnici dvaju velikih centara za smještaj prognanih i izbjeglih iz područja u kojima su živjeli. I jedni i drugi imaju iskustvo niza traumatizirajućih događaja, ali je način na koji su na njih u psihološkom smislu reagirali, impresivno različit. Jedna skupina pripada gradskoj populaciji, a druga seoskoj. Seoska je populacija, kako se prema rezultatima ovog ispitivanja čini, imala daleko bolje potencijale za borbu protiv stresa no gradska. Prikazuje se nekoliko obilježja koji otkrivaju razlike u životnom stilu ljudi u ova dva kolektivna centra.

1. UVOD

Stručnjaci za mentalno zdravlje od samog su se početka angažirali na psihološkoj pomoći prognanima i izbjeglicama, i to prije svega u kolektivnim oblicima smještaja, uvidajući da su na tim mjestima najveće opasnosti za duševno zdravlje. Hrvatski psihijatri, psiholozi, socijalni radnici i defektolozi, organizirani najprije od Odjela za duševno zdravlje Glavnog sanitetskog stožera Republike Hrvatske, a kasnije kroz Hrvatsko društvo psihijatarata, od samog početka rata u Hrvatskoj angažirali su se na pružanju psihološke pomoći. Širi angažman postao je moguć tek uz pomoć stranih agencija, a prije svega UNHCR-a, čiji su djelatnici vrlo dobro razumjeli problem i pokazali za njega visok stupanj interesa. Opseg dramatičnih iskustava i njihove posljedice preplavili su ne samo obične ljude koji su se s tim problemima susretali već su svojom veličinom i dubinom zla iznenadili iiskusne stručnjake. Kako je prolazilo vrijeme i kako su se stjecala iskustva, postalo je jasno da samim odlascima u zbjegove prema jedinstvenom pristupu koji smo razvili od početka svoga djelovanja, nećemo moći razvijati svoju djelatnost. Bilo je jasno da moramo početi sustavno prikupljati i podatke, kako bismo uvidom u njih mogli planirati daljnji razvoj našeg posla, pogotovu stoga jer nam je brzo postalo jasno da sve kategorije stanovništva nisu prošle ista iskustva, a što je možda još značajnije, ista ili slična iskustva nisu ostavila iste posljedice u psihi stanovništva, pogotovu kada je riječ o različitim područjima bivše zajedničke države.

Prožimanje psihološkog i socijalnog možda ni u jednom području ljudskog života nije tako jasno i tako važno kao na području psihološke ratne traume, s istraživačkog je stajališta pak vrlo zanimljivo, a za praktičara poput autora ovog priloga i vrlo važno u donošenju nekih svakodnevnih odluka. Upravo smo zbog toga, u vrlo opsežnoj studiji koja je zahvatila gotovo 600 varijabli, osim psiholoških, ispitivali i niz socioloških i antropoloških varijabli. U ovom prilogu prikazujemo podatke koje smo prikupili u dva velika zbjega koja se razlikuju u nizu svojih obilježja. Ukupno smo intervjuirali 863 osobe.

U jednom su zbjegu smješteni prognanici iz Vukovara i okolice Vukovara. Iz naselja vukovaraca intervjuirali smo 442 osobe.

U drugom su smješteni izbjeglice iz Kozarca i okolnih sela. Kozarac je gradić u zapadnoj Bosni i Hercegovini, u blizini Prijedora, bio je nastanjen pretežno muslimanskim življem i po svoj je prilici poslužio kao primjer koji je agresor pružio drugim područjima o načinu na koji će provesti svoju politiku "etničkog čišćenja". Iz tog naselja intervjuirali smo 421 osobu.

2. CILJ ISPITIVANJA

Osnovni cilj ispitivanja bilo je prikupljanje relevantnih podataka o populaciji koja je smještena u kolektivne centre u kojima rade timovi za psihološku podršku kako bi se na prikladan način prilagodio osnovni pristup polju psihološke pomoći i podrške.

3. METODA

Podaci su prikupljeni kroz strukturirane intervjuje koje su vodili stručnjaci koji rade u projektu psihosocijalne pomoći prognanicima i izbjeglicama u tim kolektivnim centrima. Intervjui su bili potpuno strukturirani. Prije provođenja intervjuja načinjena su dva pilot-ispitivanja kojima smo provjerili prikladnost tako čvrsto strukturiranog intervjuja u uvjetima kolektivnog centra. U jednom su sudjelovali članovi timova za psihološku pomoć koji su već u to vrijeme imali iza sebe gotovo dvije godine iskustva u radu u prognaničkim naseljima, a u drugom sociolozi koji nisu imali iskustvo u projektu psihološke podrške. U testiranju intervjuja našli smo visoko slaganje između rezultata koje su postigle obje skupine pa smo zaključili da je intervju pogodan za primjenu. Rezultat tih priprema bio je strukturirani protokol koji je sadržavao 88 pitanja. Podijeljen je, grubo, u 9 sljedećih blokova: 1. opći podaci (dob, spol, obrazovanje, karakteristike mjesta porijekla i sl.); 2. socijalno porijeklo i ekonomska aktivnost; 3. socijalni položaj u bližoj socijalnoj okolini, prije progonstva; 4. obiteljski odnosi; 5. traumatski događaji; 6. zdravlje-opći zdravstveni status prije rata i u vrijeme intervjuiranja; 7. zdravlje-psihički zdravstveni status prije rata i u vrijeme intervjuiranja; 8. posljedice traumatizirajućih iskustava; 9. planovi za budućnost.

Ispitanici su vrlo dobro poznavali svoje intervjuere jer je primjena instrumenta započela u jednom zbjegu godinu i pol dana nakon početka projekta psihosocijalne podrške, a u drugom nešto manje od jedne godine, tako da povjerenje i u vezi s tim uspostavljanje kontakata nije bilo problem.

4. PRIKAZ REZULTATA

Kako je prikazano u tablici 1., razlike su u pojedinim traumatskim događajima ogromne. Prije svega, izbjeglička je populacija doživjela bitno više osobnih gubitaka, gubitaka voljenih osoba¹; oni su u većoj mjeri bili odvojeni od djece; u većoj su mjeri

¹ Ovdje napominjemo da je riječ o gubitku voljene osobe, a ne o demografskom gubitku stanovništva. Kako se intervju vodio sa svakom osobom smještenom u ovim kolektivnim centrima, svi članovi neke obitelji prijavili su gubitak neke osobe. Dakle, na temelju ovog podatka koji ovdje donosimo, ne mogu se izračunavati demografski gubici. Podaci kojima raspolazemo to, doduše, omogućuju ali na drugi način a ne kroz ovu tabelu.

osobno bili zarobljavani; bili su u mnogo većoj mjeri izloženi neposrednim napadima, gladovanju i lošim vremenskim uvjetima dulje vrijeme. Prognanici su doživjeli veće materijalne gubitke, i u većoj su mjeri bili podvrgnuti ispitivanjima od neprijateljskih snaga. Vukovar je bio centar vrlo bogate industrijsko-poljoprivredne regije, dobar broj stanovnika je osim zaposlenja u industriji, posjedovao i zemlju i stjecao dodatne izvore prihoda. Kraj je svakao bio mnogo bogatiji od onog iz kojeg potječu izbjeglice, pa su i gubici mnogo veći. Zemlja je vrlo plodna i intenzivna poljoprivreda omogućavala je stil života bogate gradske zajednice. To je, međutim, značilo i ogroman angažman stanovništva, koje se bavilo industrijskom djelatnošću u poduzećima u kojima su bili zaposleni i industrijskom poljoprivrednom djelatnošću u kojoj, zbog tipa proizvodnje, nisu kao u tradicionalnim selima mogle biti angažirane cijele obitelji, vać samo onaj njihov dio koji je mogao voziti traktore i upotrebljavati mehanizaciju. Industrija Vukovara, barem onaj njezin dio koji je za taj grad bio najvažniji, zasnivala se na industrijskim pogonima s visokom podjelom rada, proizvodnim trakama, koje su maksimalno otuđivale ljude u proizvodnom procesu.

Više je razloga veće izloženosti ispitivanjima od neprijatelja. Grad je prije rata bio mnogonacionalan. Pripadnici srpske vojske željeli su doći ne samo do tipično vojnih informacija nego i do informacija o političkom angažmanu pojedinih građana.

Tablica 1. Traumatska iskustva

	Prognanici %	Izbjeglice %
1. gubitak bližnjih	18.3	34.2
2. ranjavanje ili teža bolest	8.8	6.4
3. ranjavanje ili teža bolest člana obitelji	16.7	16.7
4. gubitak ili teško oštećenje nepokretne imovine	72.9	61.4
5. gubitak ili teško oštećenje pokretne imovine	78.9	68.0
6. gubitak vrlo važnih osobnih stvari	76.7	48.9
7. gubitak mogućnosti privređivanja	23.3	22.8
8. sudjelovanje bližnjih u borbama	30.0	26.5
9. odvajanje od male djece	8,5	4.8
10. odvajanje od ostale djece	11.4	21.5
11. odvajanje od roditelja	12.9	16.7
12. odvajanje od supružnika	19.2	14.4
13. osobno zarobljavanje	14.2	27.6
14. iskustvo nasilja nad drugim ljudima	23.7	24.7
15. iskustvo smrti drugih ljudi	16.4	16.9
16. žrtva silovanja ili drugog oblika seksualnog zlostavljanja	0.3	1.1
17. prisutnost silovanju druge osobe	1.3	4.6
18. iskustvo neposrednih neprijateljskih napada	35.6	46.8
19. nedostatak hrane duže vrijeme	12.1	29.8
20. izlaganje nepovoljnim vremenskim uvjetima	16.5	26.8
21. ispitivanje od strane neprijatelja	16.8	9.3

U tablici 2. prikazali smo psihičke teškoće naših ispitanika. Kako se iz tablice vidi, teškoće su mnogo manje među izbjeglicama nego među prognanicima. Iako su sasvim sigurno potrebna daljnja ispitivanja te situacije, vjerujemo da je tome glavni uzrok struktura populacije i način njezina života prije traumatskih događaja. Jedna, vukovarska, pretežno je gradska populacija, s reduciranom mrežom socijalnih kontakata i prije rata, zbog načina na koji je stjecala sredstva za život. Druga, seoska, i prije rata dublje povezana međusobno, uspjela je u toj čvršćoj socijalnoj mreži sačuvati one elemente koji su joj pomogli u prolasku kroz sve te teškoće. U tome je i jedno od objašnjenja za tako veliku razliku u gubicima. Na pitanje o tome je li netko izgubio voljenu osobu, u široj i čvršćoj socijalnoj mreži očekivati je veću frekvenciju pozitivnih odgovora. Ovdje valja napomenuti da je većina muževa koji su bili zaposleni izvan mjesta boravka bila zaposlena u građevinskoj industriji, čija je najvažnija sezona upravo u vrijeme kada se odvija i najveći broj i najintenzivnijih aktivnosti u zemljoradnji. Realni, demografski gubici vjerojatno će se moći izračunati tek poslije rata, ako i tada. Sljedeće objašnjenje proizlazi iz ranijeg, a odnosi se na koncept patnje uopće i smrti posebno, koji je u ruralnoj populaciji bitno različit. Bolest i smrt na selu relativno udaljenom od velikih gradskih aglomeracija mnogo je bliža čovjeku nego u gradu. Bolest i smrt se događaju u kućama u kojima se odvija rađanje i svi drugi životni oblici. Ona je dio čovjekove zbilje od rođenja, a nije alijenirana medicinskom tehnologijom, bolnicama, vozilima hitne pomoći i drugim institucijama tog sustava. Ono što je za taj koncept mnogo važnije u našoj situaciji jest pomoć koju čvrste socijalne veze pružaju u slučaju gubitka, i to odmah, neposredno i bezuvjetno. I, s druge strane, ne ometaju procese žalovanja normama o "zrelosti", "odraslosti" i sl. Daljnje moguće objašnjenje tako velike razlike jest u tome što su traumatski događaji različito vremenski smješteni za ove dvije socijalne grupe. Naime, ratna iskustva izbjeglica dogodila su se gotovo godinu dana nakon ratnih iskustava prognanika, dakle, prognanička populacija imala je godinu dana više na raspolaganju da razvije simptomatologiju o kojoj je ovdje riječ.

Tablica 2. Teškoće koje uočavaju prognanici i izbjeglice

	prognanici %	izbjeglice %
1. promjene raspoloženja tijekom dana	20.8	7.8
2. neadekvatne reakcije (bijes, plač, smijeh)	10.4	4.3
3. gubitak vjere u okolinu		
a. povlačenje	9.8	7.8
b. odbijanje osobnih kontakata	4.1	1.1
c. zanemarivanje vanjskog izgleda	0.6	0.9
d. zanemarivanje osobne higijena	0.3	0.0
e. zanemarivanje higijene životnog prostora	0.9	2.1
f. zanemarivanje članova obitelji (posebno djece)	0.3	1.8
g. nelagoda pri izlasku iz prostora u kojemu živi	2.5	2.4
h. sprječavanje članova obitelji u izlasku iz prostora u kojemu se živi	0.6	1.6
4. tjelesne funkcije		
a. gubitak teka	6.0	6.4
b. ekscesivno hranjenje	0.6	3.0
c. zatvor	2.2	0.0
d. proljevi	1.3	0.0
e. promjene u seksualnom ponašanju	0.6	0.5
f. upotreba alkohola, pušenje, droge	8.8	3.4
g. zloupotreba lijekova	7.3	5.3
5. poremećaji sna		
a. nemogućnost usnivanja	13.2	14.6
b. buđenje tijekom noći	13.9	9.6
c. noćne more	8.5	2.5
d. neobično rano buđenje	4.7	0.7
e. neobično dugo spavanje	1.6	0.5
6. promjene u koncentraciji		
a. preokupiranost jednom mišlju	5.7	6.4
b. nemogućnost koncentriranja	3.8	3.7
7. pamćenje		
a. teškoće pamćenja	4.7	2.3
b. teškoće prizivanja zapamćenih sadržaja	5.0	1.1
8. preokupiranost tjelesnim poremećajima (glavobolje, lupanje srca, bolovi u kostima i cijelom tijelu)	24.0	12.6

Kako se vidi iz tablice 3., najveći broj prognanika je urbana populacija, otprilike u mjeri u kojoj su izbjeglice ruralna. Treba posebno naglasiti da dosta velik broj izbjeglica dolazi iz ruralnih regija koje su značajnije lošije uređene od koncepta koji uobičajeno

imamo o životu u gradu, pa se dakle tip takvog naselja značajnije razlikuje od života onih naših ispitanika, prognanika, koji su živjeli u gradskoj sredini u Vukovaru. Prema rezultatima naših intervjua, čak je 26% izbjegličke populacije živjelo u naseljima bez kanalizacije, a takvih je osoba u populaciji prognanika bilo za polovicu manje. Kako pokazuje tablica, 11,6% živjelo ih je u naseljima koja nisu imala ni vodovoda ni kanalizacije. Zanimljivo je da je nešto veći broj prognanika živio prije rata u naseljima istog tipa. Ovaj podatak govori o jednoj drugoj činjenici, a to je proces socijalne selekcije koji se počne odvijati u uvjetima rata. Naime, podaci koje ovdje prikazujemo prikupljeni su u kolektivnom centru, koji je zapravo skup drvenih baraka koje su prije rata služile za smještaj građevinskih radnika na gradilištu, dakle bile su namijenjene tomu da u njima samci samo prespavaju. Životni standard u tim barakama iznimno je nizak, sobe imaju površinu od najviše 16m², na gotovo 100 ljudi dolazi jedan sanitarni čvor, a u naselju u kojem se nalaze izbjeglice iz Bosne i Hercegovine neke barake uopće nemaju svojih sanitarnih čvorova². Populacija obaju zbjegova predstavlja najniže socijalne slojeve područja s kojih je izbjegla. Osobe koje pripadaju višim socijalnim slojevima napustile su područja na kojima su se vodile borbe prije ozbiljnih sukoba, prognanički dio našao je smještaj u urbanim cjelinama u Hrvatskoj i zahvaljujući svom materijalnom položaju ne nalazi se u kolektivnim centrima. Sociolog Mesić taj dio prognanika naziva "predbjeglicama" (Mesić, 1992.). Kada je riječ o gradskoj populaciji i njezinoj nešto većoj vulnerabilnosti, treba podsjetiti na činjenicu da su gradska sredina i njezin način života sami po sebi značajniji stresogeni faktor kroz nekoliko generacija. Gradske sredine u većoj su mjeri opterećene različitim pojavama socijalne patologije nego je to u seoskim sredinama. Breslau i dr. (1991.), analizirajući rizične faktore, nalaze da su osobe u čijim se obiteljima nalaze pojave anksioznosti, depresivnog i asocijalnog ponašanja izloženije riziku od PTSD-a nego osobe u čijim se obiteljima takve pojave ne nalaze prije traumatskog iskustva.

Tablica 3. Tip naselja u kojemu je prognanik ili izbjeglica živio prije rata

	prognanici %	izbjeglice %
1. zaselak	0.6	4.6
2. selo bez vodovoda i kanalizacije	14.2	11.6
3. selo s vodovodom, bez kanalizacije	12.9	26.3
4. selo s vodovodom i kanalizacijom	5.7	33.8
5. grad manji od 5000 stanovnika	12.9	7.3
6. grad veći od 5000 stanovnika	35.3	11.4
7. predgrađe većeg grada	7.6	1.6
8. glavni grad (regije ili pokrajine)	5.4	1.1
9. drugo	3.5	0.0
	144	131

2 Većina izbjeglica iz tog naselja u njemu se više ne nalazi. Manji dio potražio je rješenja svoje životne situacije na području Federacije Bosne i Hercegovine, veći dio otišao je u treće zemlje, od SAD do Bangladeša, a jedan je dio ostao u Hrvatskoj, nalazeći tu rješenja svoje životne situacije

Ne manje zanimljiva je kvalifikacijska struktura naših ispitanika. Ono što najviše upada u oči u tablici 4. jest da su gotovo dvostruko veće brojke izbjeglica koji nemaju kvalifikacija i podatak da su oni u biti izdržavane osobe (domaćice, učenici i sl.). Ako isključimo dio populacije koji su studenti i učenici, koja je gotovo na istoj razini u obje populacije, zaključujemo da su izbjeglice iz našeg uzorka značajno niže obrazovane nego prognanici. Razlika je posebno značajna na razini srednje škole, jer među izbjeglicama ima gotovo pet puta manje osoba koje su školovane na toj razini no među prognanicima. Ovaj podatak jako obilježava upravo ruralni karakter populacije izbjeglica koja nam je stigla s područja Bosne i Hercegovine.

U izbjegličkim centrima, kolektivnim oblicima smještaja, završavaju u načelu najniži socijalni slojevi, kada je riječ o izbjeglicama. Viši socijalni slojevi nalaze za svoje životne poteškoće ovog tipa mnogo povoljnija rješenja. Do vrlo zanimljivih rezultata došla je Lucia Ann McSpadden analizirajući teškoće etiopskih izbjeglica u SAD. Razmatrajući neke elemente njihova socijalnog statusa, nalazi da su izbjeglice pretežno urbanog porijekla i da su relativno visoko obrazovani ako se uzme u obzir okruženje iz kojeg potječu. I dalje, ti mladi ljudi, etiopske izbjeglice u SAD, uglavnom potječu iz obitelji državnih službenika, profesora, učitelja i većih zemljoposjednika, a samo 6.9% uzorka dolazi iz krugova npr. farmera (McSpadden, 1987.). Isti je dojam bio i naš prije no što smo pristupili analizi, a to je da se u zbjegovima u našoj zemlji pojavljuje uglavnom niži socijalni sloj, a da su viši socijalni slojevi pronašli bolja rješenja; kada je riječ o izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine, onda je to rješenje najčešće odlazak u treće zemlje.

Tablica 4. Obrazovanje ispitanika

	prognanici %	izbjeglice %
1. NKV	11.4	6.4
2. PKV	7.6	1.1
3. KV	12.3	9.4
4. VKV	2.8	2.5
5. završena srednja škola	13.2	2.5
6. nezavršen fakultet	2.5	0.9
7. završen fakultet	0.9	0.2
8. domaćice	24.0	43.6
9. učenici, studenti	22.4	27.4

Tablica 5. prikazuje podatke o aktivnosti populacije, o izvorima sredstava za život. Primjetna je ogromna razlika, prije svega u onom dijelu populacije koja je izdržavana, koja dakle ovisi o izvorima prihoda drugih članova obitelji. Kako se vidi iz tablice, dvostruko veći broj osoba iz izbjegličkog kolektiva je uzdržavano, odnosno nema nezavisnih izvora prihoda za život. Ako u takve osobe ubrojimo i učenike i studente, dakle onu generaciju za koju se to očekuje, onda je kod prognanih 36.6% osoba uzdržavanih, a u populaciji izbjeglica takvih je osoba čak 54.6%.

Ta velika razlika uvjetovana je činjenicom da je 44.5% prognanika navelo da je osnovni izvor sredstava za život u njihovim obiteljima bio redoviti posao, zaposlenje, dok je isto takav odgovor dalo samo 19.4% izbjeglica. To znači da je više no dva puta vaći broj onih među prognanicima koji su za život pretežno zarađivali radeći u nekom poduzeću, nekom uredu ili slično. Kako takva pozicija nosi sa sobom i neke druge važne dimenzije socijalnog položaja, posebno socijalne sigurnosti, ta je populacija u tom smislu u nekoj prednosti. Istovremeno, sa stajališta duševnog zdravlja, a posebno sa stajališta mogućnosti kasnijeg oporavka od stresa, ta je populacija upravo zbog toga bila i izloženija ovim teškoćama. Poznato je da posebno industrijski rad u velikoj mjeri otuđuje čovjeka od čovjeka, suzuje i slabi mrežu njegovih socijalnih kontakata i svodi je na instrumentalnu, pa samim time povećava i čovjekovu vulnerabilnost. Ova je populacija, međutim, tipično slavonska i uz svoja redovita zaposlenja održala je i snažne kontakte sa selom koje okružuje ovu urbanu cjelinu. Veći dio stanovnika ili je uz svoje redovite poslove obrađivao i vlastitu zemlju, ili je sudjelovao u pomaganju u domaćinstvima svojih roditelja ili drugih bližih rođaka koji su živjeli u bližoj ili daljnjoj okolini. Međutim, poljoprivredna proizvodnja u području s kojeg dolaze prognanici bitno je različita od one s područja s kojeg su izbjeglice. Riječ je o mehaniziranoj i industrijaliziranoj poljoprivrednoj proizvodnji s relativno malim udjelom ljudskog rada, a posebno s malom potrebom stvaranja ad hoc zajednica za obavljanje nekih opsežnijih poslova. Izbjeglice, pak, dolaze s područja na kojemu je poljoprivredna proizvodnja tradicionalnija, traži više ljudskog rada i traži snažne veze pri obavljanju većih zahvata. Na taj način stalno se jačaju i socijalne mreže na takvom području, pa su te mreže, prenesene u izbjeglištvo, zadržale mnogo veće suportivne kapacitete. Lindeman (1969.) nalazi da su stresne reakcije u vezi sa smrću funkcija institucionalizirane potpore koju pojedinac dobiva u određenom društvu.

Ono što čini najdublju razliku između tih dviju populacija jest činjenica velike razlike u ekonomskoj ovisnosti. Naime, ona tvori temeljne razlike u životnom stilu populacije. Veći dio zaposlenih osoba iz izbjegličke populacije bio je zaposlen izvan mjesta boravka svoje obitelji. Mnogi od muškaraca o kojima je ovdje riječ bili su prije rata zaposleni, a i sada je dobar broj njih zaposlen u hrvatskim poduzećima, većina upravo u poduzeću čije su vlasništvo barake u kojima je organiziran zbjeg. Prije rata ti su ljudi samo povremeno odlazili u svoj kraj, jednom ili dva puta mjesečno odlazili bi u posjete obiteljima, a dulje su sa svojim obiteljima boravili u vrijeme izvan građevinske sezone (zimi). Neki su tako radili i dvadesetak godina i ono što je u ovom zbjegu paradoks jest to što su neke obitelji počele učiti intenzivan obiteljski život tek u ovom izbjegličkom naselju.

Tablica 5. Od čega su ispitanik ili njegova obitelj živjeli prije rata

	prognanici %	izbjeglice %
0. nepoznato	2.8	2.9
1. redovit posao	44.5	19.4
2. okućnica	1.3	1.6
3. njive, vinograd	6.3	5.7
4. turizam, ribarenje	0.3	0.0
5. vlastiti posao (privatnik)	0.0	0.5
6. socijalna pomoć	1.9	0.9
7. mirovina	2.5	3.4
8. "doznake sa strane", od djece i sl.	0.0	1.4
9. "fuš", privremeni rad	0.6	0.7
10. nisu imali prihoda	3.2	8.9
11. uzdržavani, domaćice	10.4	23.1
12. učenici, studenti	26.2	31.5

Sljedeća tri opisa populacija kojima se bavimo u ovom prikazu također vrlo lijepo upućuju na razlike između tih dviju populacija, posebno na razlike u njihovu načinu života, koji je zasigurno ostavio duboke tragove i u mogućnostima da se othrvaju teškoćama koje im je donio rat.

Tablica 6. Jesu li ispitanik ili članovi njegove obitelji posjedovali zemlju?

	prognanici %	izbjeglice %
1. obradiva zemlja	59.3	96.8
2. voćnjak	52.1	36.1
3. vinograd	45.1	4.3
4. pašnjak	4.7	25.8
5. šuma	48.9	38.4
6. okućnica, vrt	68.8	45.9

Tablica 6. daje odgovor na pitanje je li ispitanik ili neki od članova njegove obitelji posjedovao zemlju. Vidljiva je impresivna razlika između prognanika s okupiranih dijelova Hrvatske i izbjeglica iz Bosne i Hercegovine s kojima radimo u ovom kolektivnom centru. Gotovo 100% izbjeglica dalo je pozitivan odgovor na ovo pitanje, dok je takvih osoba među prognanicima nešto manje od 60%. Ovaj podatak sasvim sigurno ukazuje i na odgovarajuću razliku u životnom stilu tih dviju populacija prije traumatizirajućih događaja. Prognanička populacija češće je posjedovala okućnice, vrtove i sl., primjereno maloj poljoprivredi i

proizvodnji, kao dodatni izvor prihoda za populaciju koja se inače izdržava od rada u industriji.

Tablica 7. Da li su respondent ili članovi njegova domaćinstva posjedovali stoku?

	prognanici %	izbjeglice %
1. krave, volove	23.0	77.2
2. sitnu stoku	30.9	34.1
3. perad	35.3	76.,3
4. konje	9.5	17.6

Tablica 7. prikazuje jesu li ispitanici ili članovi obitelji s kojima žive u zajedničkom domaćinstvu posjedovali domaće životinje. Ovo smo pitanje postavili zbog toga jer posjedovanje domaćih životinja, posebno onih koje služe stjecanju prihoda preko viška koji koristi domaćinstvo, snažno obilježava životni stil neke populacije. I ovdje je impresivna razlika između prognanika iz Hrvatske i izbjeglica. Izbjeglice su u gotovo 100% slučajeva odgovorili kako ili oni ili domaćinstvo u kojem su živjeli posjedovali domaće životinje. Razlika je posebno značajna kad se radi o krupnoj stoci kao što su krave, jer ona obilježava poljoprivrednički stil života obitelji. Ako se sada podsjetimo podataka o posjedovanju zemlje, onda možemo još jednom upozoriti na različitost populacija. Odgovor prognanika da je njih 59.3% posjedovalo zemlju ili je živjelo u domaćinstvima koja su posjedovala zemlju u svjetlu ove varijable izgleda bitno drukčije. Ako je samo 23% osoba izjavilo da je posjedovalo stoku ili živjelo u domaćinstvima koja su posjedovala stoku, onda je ovo vjerojatno ona linija razgraničenja koja, kada je riječ o prognanicima, doista dijeli poljoprivredni dio stanovništva i onaj nepoljoprivredni. U načinu privređivanja u poljoprivredi, koji je bio dominantan u ovim krajevima prije rata, stoka je bila nužan pratilac poljoprivrednog domaćinstva. Onaj drugi dio stanovništva, koji je svoj kućni proračun samo dopunjavao prihodima iz zemljoradnje, nije formirao sve segmente "poljoprivrednog dvorišta".

Naravno, sveukupni izgled "poljoprivrednog dvorišta", što znači i svi bitni segmenti života vezanog za poljoprivredu, bitno određuju razlike u životnom stilu populacije.

Tablica 8. Kakva je bila oprema gospodarskog dvorišta?

	prognanici %	izbjeglice %
1. staje za krupnu stoku	30.0	74.2
2. skladište za žito	23.7	54.1
3. spremište za strojeve	23.7	40.2
4. spremište za sijeno	26.8	51.1
5. ribarski pribor	13.2	4.6
6. traktor	14.8	14.4
7. priključke za traktor	14.8	13.9
8. kombajn, vršilica	1.9	3.0
9. alat	44.2	69.4
10. radionica	21.5	27.4

Tablica 8. informira nas o opremi gospodarskog dvorišta. Upotreba traktora i traktorskih priključaka je slična. Gotovo je isti postotak osoba u oba kolektivna centra odgovorilo na pitanje o posjedovanju traktora. Nekoliko je mogućih interpretacija tog podatka. U prvom redu, stvaran broj traktora manji je u izbjegličkoj populaciji, jer su domaćinstva u toj populaciji bitno veća, pa je dakle veći broj osoba mogao dati takav odgovor. To je samo na izgled u neskladu s onim što smo ranije tvrdili o tipu domaćinstava. Naime, veći broj traktora, a posebno razlika u traktorskim priključcima, govori više upravo o dvojnem karakteru prognaničkih domaćinstava, koja su više mehanizacije trebala za svoju poljoprivrednu djelatnost. S druge strane, kraj iz kojeg potječu naši prognanici kraj je intenzivne poljoprivrede industrijskog tipa s mnogo manje fizičkog rada na zemlji i s mnogo manje intenzivnim angažmanom svih članova ili većeg broja članova domaćinstva.

Područje s kojeg dolaze izbjeglice iz Bosne i Hercegovine područje je vrlo visokih stopa ekonomske migracije prije rata. Mnogi zaposleni u Hrvatskoj ili u drugim zemljama Europe kupovali su poljoprivredne strojeve za neki budući intenzivniji razvoj svojih domaćinstava. Još je uvijek bio u tijeku proces stjecanja, a nešto manje proces povratka tih investicija. U tom procesu kupovanje poljoprivredne mehanizacije često ima osim ekonomske funkcije i simboličko značenje.

Oprema gospodarskog dvorišta pokazuje nam i to da je izbjeglička populacija bila pretežno zemljoradnički orijentirana. Zbog toga je nalaz prema kojemu je većina domaćica ili drugih formi izdržavane populacije netočan. On je točan u statističkom smislu i u kulturalnim izričajima, jer je muž glava obitelji i glavni faktor ekonomskih aktivnosti obitelji, ali u slučajevima kada je zaposlen, čak i kada je glavni proizvođač na imanju, supruga je samo njegova žena. Takve forme ekonomske aktivnosti svakako pridonose razlikama u razvoju i održavanju socijalne mreže. Žene koje su značajni nosioci ekonomske djelatnosti obitelji, a žive dobrim dijelom bez muževe podrške, moraju u sredini u kojoj se nalaze stvarati vrlo specifične i čvrste socijalne mreže kako bi realizirale svoju ulogu majke i glavnog proizvođača u ekonomskim djelatnostima u zemljoradnji. Te su žene morale s početkom neprijateljstava zadržati svoju faktičnu ulogu glave obitelji i ponijeti na svojim

leđima odgovornost za cijelu obitelj. Dobar dio njihovih muževa u vrijeme početka neprijateljstava nalazio se izvan njihovih sela, a mnogi od njih upravo u naselju u kojem smo provodili ovo ispitivanje. Čini nam se da je ta specifična pozicija bila također jedan od vrlo značajnih faktora koji je tu populaciju sačuvao od razmjera tragedije kakva je pogodila gradsku populaciju s kojima smo je ovdje usporedili.

5. ZAKLJUČCI

U ovom prikazu nismo iznijeli dobar dio materijala koji smo prikupili u tijeku našeg projekta, prikaz i nije imao tu namjeru. Željeli smo prikazati samo neke od značajnih razlika između dviju skupina ljudi koji dijele sličnu sudbinu. Pogodio ih je rat, izgubili su mnoge svoje najbliže, svoju imovinu, a i sami su bili izloženi divljanju neprijateljskih vojnika, ali psihičke posljedice koje je na njih sve to ostavilo znatno se razlikuju. Ono što je u našem prikazu impresivno jest činjenica da dvije populacije, koje su prošle gotovo kroz istu golgotu, ne pokazuju i iste posljedice toga na psihološkom planu. Čak bismo mogli reći da je izbjeglička populacija imala i nešto teža iskustva zbog karaktera rata koji ih je doveo u položaj oči u oči s neprijateljskim vojnicima, dok je gradska populacija u većem dijelu rata iskusila vrlo neosoban artiljerijski rat. Još jedno važno pitanje u nekim daljnjim istraživanjima traži odgovor. Seoska je populacija doživjela još jednu traumu, a to je trauma života u gradu, koji se duboko razlikuje od sredine iz koje je potekla. Dojam o znatnim razlikama u posljedicama traumatskog iskustva koji smo imali tijekom našeg rada u kolektivnim centrima, tim je pregledom i potvrđen. Život gradske populacije, obilježen alijenacijom tipičnom za sredinu takvog tipa, učinio je tu populaciju znatno ranjivijom i ona pokazuje puno širu lepezu simptomatologije i puno dublje oblike poremećaja. Naravno, treba posebno napomenuti da je vremenska razlika od jedne godine, koja je prošla između traumatizirajućih događaja koji su pogodili gradsku i seosku populaciju, važan faktor, ali, vjerojatno, samo jedan od važnih faktora. Seoski život, u kojem je izražena veza sa zemljom, životinjama, a preko takve ekonomske djelatnosti i s puno širim krugom ljudi koji u toj djelatnosti sudjeluju bez posrednika, vjerojatno takvoj populaciji ostavlja daleko više energetske potencijale za bitku protiv posljedica stresa.

LITERATURA:

1. Breslau, N. i sur. (1991) Traumatic events and posttraumatic stress disorder in an urban population of young adults. *Arch. Gen. Psychiatry*, 48, 216-222.
2. Cohen, A. A. i Dotan, J. (1976) Communication in the Family as a Function of Stress During War and Peace. *Journal of Marriage and the Family*, 141-148.
3. Frankenstein, C. (1968) *Psychodynamic of extrenalization*, Baltimore: Williams & Wilkens.
4. Frankenstein, C. (1970) *Impaired intelligence*, New York: Gordon & Breach.
5. Gronvik, O. i Lonnum, A. (1962) Neurological conditions in former concentration camp inmates. *Journal of Neuropsychiatry*, 4, 50-54.

6. Lindeman, E. (1969) Psychosocial factors as stressor agents, U: Y. M. Tanner (ed.) **Stress and psychiatric disorder**, Oxford: Blackwell&Mott.
7. Marx, E. (1970) Violence of individuals in development town. **Megamot**, 17 (1), 61-67.
8. Matussek, P. (1975) **Internment in concentration camp and its consequences**. New York: Springer.
9. McSpadden, L. A (1987) Ethiopian Refugee Resettlement in the Western United States: Social Context and Psychological Well-Being. **International Migration Review**, 21 (3), 796-819.
10. Mesić, M. (1992) **Osjetljivi i ljuti ljudi - hrvatske izbjeglice i prognanici**. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Summary

**SOME SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A POPULATION WITH THE
WAR TRAUMA EXPERIENCE**

Mladen Knežević

Inhabitants of two large centers for accommodation of displaced persons are described. Both groups of inhabitants have experienced a range of traumatic events, but the way in which they reacted in a psychological sense differs impressively. One group belongs to urban population, and the other to rural. According to the results of this study, the rural population seems to have much better potential for coping with stress than urban. Several characteristics which disclose differences in life style of inhabitants of those two collective centers are described.